

АУЫЗЕКІ ӘҢГІМЕЛЕР – ЕЛ ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕККӨЗІ

Т.К.Әлбеков

ф.ғ.к., «Қолжазба және текстология» ғылыми-инновациялық бөлімінің меңгерушісі,
М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,
Алматы, Қазақстан, email: tokhtar58@mail.ru

Зерттеудің бастауында ауызекі әңгімелердің құрылымы, халық прозасының өзгеде жанрларымен арақатынасы, таралу аясы, өзіндік ғылыми сипаты, нақты тарихи оқиғаларға қатыстылығы, олардың тарихи тұлғалар өмірдеректерін қалыптастырудағы маңызы сөз болады. Ауызекі әңгімелердің сюжеттері жаңа замандағы, бергі оқиғаларды қамтытындықтан және зерттеудің көлемі шығын болу себепті оның негізгі ғылыми нысанасына қазақ жеріндегі алғашқы кен орындарының бірі Қарағанды көмір өндірісінің Қазан төңкерісіне дейінгі, кеңестік кезеңіндегі тарихи оқиғаларға қатысты, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске белсенді түрде қатысқан, ауыр зұлматы басынан кешірген адамдар туралы, ұлы Абай өмірінің кейбір тұстарын көрсететін, оның адамгершілік қасиеттерін айқындайтын туындылар алынып, Қазақстан тарихында беймәлім болып келген кейбір тарихи деректер ғылыми айналымға түсірілді.

Түйін сөздер: фольклор, ұлт-азаттық, ауызекі әңгімелер, тарихи тұлғалар, ауызша тарих, сюжет

Халық прозасының ауызекі әңгіме жанрында белгілі бір оқиға сенімді, әрі қарапайым тілмен баяндалады. Ол шағын болғанымен, өзіне тән баяндалу тәсілі, көркемдік жүйесі, композициялық, сюжеттік құрылымы болады. Ауызекі әңгімеге қатысты басты ерекшелік, онда баяндалатын оқиғаның желісі аса кең уақыт кеңістігін қамтымайды және халық прозасының өзге жанрларына қарағанда, таралу аясы шектеулі, нұсқалық үлгілері некен-саяқ. Көбінесе, айтушы өзінің басынан кешірген жайттарды, болмаса жеке басы қарым-қатынаста болған адамның көрген, білген, тіпті, естіген әңгімелерін сөз етеді. Сондықтан бұл жанр – халық прозасының миф, ертегі, хикаят, эпсана, аңыз сияқты салаларына қарағанда жинақы, нақты, шынайы сипатқа ие. Әрине, қай кезеңдерде де халық өзінің күнделікті тұрмыс-тіршілігіне, қоғамдағы болып жатқан басты оқиғалар туралы ауызша әңгімелер туғызып отырған. Алайда, уақыт өтіп, ауыздан-ауызға таралу барысында олар түрлі өзгерістерге ұшырағандықтан, көпнұсқалық сипатқа ие болған. Сөйтіп, бара-бара ертегі, аңыз т.б. жанрларға ауысып, бүкілхалықтық мұраға айналған.

Тағы бір айта кетерлік жайт, әңгімелердің таралу аясы жалпыхалықтық деңгейде өріс ала алмайтындығынан, сондай-ақ қарапайым ауызекі тілде баяндалатындығынан, жазба көркем әңгімелер секілді қалыптасқан әдеби нормаларға, стилдік қағидаларға бағына бермейді. Әңгімеге арқау болған жерге, өлкеге, аймаққа ғана тән жергілікті, кәсіби, диалекті сөздер, тіркестер, мақал-мәтелдер, нақылдар т.б. көптеп кездеседі.

Әр кезеңдерде жазып алынып, сирек қорларда жинақталып қалған, болмаса бүгінге дейін азды-көпті басылымдарда жарияланған мәтіндерді жүйелеп, ғылыми саралау барысында «Ауызекі тарихи әңгімелердің» тақырыптары: Қазақстандағы тұңғыш өндіріс орны Қарағандының жерінен тас көмірдің табылуы, Ресей өкіметінің шешімімен оның ағылшын кәсіпкерлеріне сатылуы, қазақтардың көмір қазу кәсібіне мамандануы, жұмысшы болып қалыптасуы, олардың ауыр тұрмыс-тіршілігі жөнінде халық туындылары, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске белсенді түрде қатысқан, ауыр зұлматы басынан кешірген адамдардың әңгімелері, Абай және оның айналасын, Ақан сері, Балуан Шолақ, Қажымұқан т.б. өмірін, халыққа жасаған қайырымды істерін баяндайтын шығармалар т.б. болып жалғаса беретінін көруге болады.

Ал «Новеллалық ауызекі әңгімелерге» негізінен жекелеген адамдардың болмыс-бітіміне, тұрмыс-тіршілігіне, кәсіп-мамандығына, көзқарас-ұстанымына қатысты туындылар жатады. Мысалы, бағзы замандарда да, тіпті бүгінгі күннің өзінде де қиыннан қисын табар, ой-қиялы жүйрік қуақы, қу тілді, тапқыр, ділмар адамдар көптеп кездеседі. Ұрпақтан ұрпаққа тарап, қазақ қоғамының әр кезеңдерінде бой көрсететін түрлі адамдардың саналуан мінез-құлықтары, ерекше қасиеттері, болмыс-бітімдері, іс-әрекеттері қулардың жиынтық бейнесі ретінде көрініс береді. Қуларға, тапқырларға, шешендерге қатысты ауызекі әңгімелер көбінесе жиын-тойларда, бас қосуларда, қонақ-кәде үстінде тыңдарман қауымның көңіл-күйін көтеру үшін, болмаса дүниеқор, пасық үй иелерін, немесе қарсы адамдардың, билік иелерінің қайырымсыздығын, әділетсіздігін, үстемдігін тікелей сынап, бетіне басу мақсатында арнайы дайындықсыз, табан астында туындап отырған. Айырықша

ескере кететін жәйт, мұндай әңгімелер орнымен, жүйелі түрде, халықтың қалжыңдасу дәстүрімен, қысқа мазмұнда айтылатындықтан, тыңдарман жадына жылдам жатталып, ел арасына тез таралған.

Өзге жұрттар сияқты қазақ халқында да мергендік, аңшылық, құсбегілік, саяткерлік туралы, тұрмысқа, ұрлық-қарлыққа т.б. байланысты новеллалық әңгімелер мол сақталған. Олардың көпшілігі қызықты оқиғалар желісіне құрылып, тыңдаушыны таңдандырып, өзіне еріксіз тартып отырған. Әсіресе, саяткерлік әңгімелерде қиялға беріліп, әсірелей, асыра айту үрдісі белең алған. Ал тұрмыстық әңгімелерде кәсіп-мамандық, тарихи жағдайлар, жеке адамдардың басынан өткен ауыр жайттар, қилы-қилы тағдырлары баяндалады.

«...Әңгімелерде өмірдің ащы шындығы бейнеленеді. Халықтың мұң-мұқтажын, арманын, үстемдік етушілерге деген ашу-ызасы мен күресін бейнелейтін әңгімелер өмір сүруін тоқтатпай, дамып отырды. Халық оларды тыңдап, ұзақ уақыт бойы есте сақтап, ауыздан-ауызға таратып отырды. Әңгімелерден сол кездегі уақыт ағымын, халықтың дүниетанымын сезуге болады. Кей әңгімелер өзінің көркемдік түрі жағынан қанша әлсіз болса да, тарихи танып-білерлік материал ретінде құнды болып табылады. Тарихи анықтық, нақты шындық – міне, осылар өткен ғасырлардағы әңгімелердің сапасын білдіреді.

...Фольклордың басқа жанрларына қарағанда ауызша әңгіме қандай да бір оқиғаға негізделіп туындайды. Болған оқиғаны бейнелеп шығады. Тарихта белгілі, атақты адамдардың көбінесе ауызша әңгімелерде бейнеленуі, міне, сондықтан. Оқиға болып кеткеннен кейін бірден туындаған ауызша әңгімелердің фольклорлық өмірі көп жағдайларға байланысты. Егер әңгіме өмір ағымына сай келіп, әрі қызықты болса, кең тарап, халықтың жадында қалады. Олардың мазмұны өзектілігімен, қоғамдық маңыздылығымен, көпшілік сұранысымен ерекшеленеді» [1, 10-11 бб.].

Жер қойнауының байлығымен бүкіл әлемге танылған Қарағанды өңірінің, қаласының, көмір өндірісінің тарихы қарапайым көшпелі малшы баласы Аппақ Байжанұлының есімімен тығыз байланысты екендігі мәлім. Оның 1833 жылы шамасында қой жайып жүріп суыр інінен тауып алған «жылтыр тастары» ауыл жұртын таңдандырып, кейін олардың тас көмір екендігі анықталып, Сармантай деген қазақтың иелігіндегі бұл жер (1856) көпес Н.Ушаковпен 250 сомға сатылып, «Қаразабой» алғашқы кен орны жұмысқа қосылған еді. Басында ол Спасск мыс балқыту зауытының ғана қажеттілігін өтеп отырды. ХХ ғасырдың басында «Ушаков және компаниясы» кәсіпорындары қаржылық қиындықтарға ұшырап, кен орнын алдымен кәсіпкер Жан Карноға (сол тұстағы Сади Карно Франция президентінің ұлы) жалға беріп, соңында Николай II патшаның қолдауымен түбегейлі сатылған (1905). Араға екі жыл салып өндіріс Джим Герберт басшылығындағы «Спасск мыс рудаларының акционерлік қоғамы» мекемесінің басқаруына беріледі. Өңірде Кеңес өкіметі құрылған жылы (1918) «Спасск мыс балқыту зауытын» және басқа көмір кәсіпорындарын мемлекеттің меншігіне өткізіліп, Қарағандыға аумағында алғаш А.А.Гапеев геологиялық барлау жұмыстары жүргізіледі. Сөйтіп, Кеңес кезеңінде бұл өңір КСРО көлеміндегі аса ірі көмір бассейніне айналады. Қарағанды өндірісінің тарихына байланысты әңгімелерде Аппақ баланың тас көмір көзін табуы туралы ауыздан бастап кеңестік кезеңнің 50-60 жылдарына дейінгі тарихы баяндалады. Әңгімелердің дені шахтерлердің аузынан жазылып алынғандықтан, олар боямасыз, қарапайым тілмен жеткізілген. Алайда, кеңестік идеологияның салдарынан таптық көзқараста, коммунистік ұстанымдардың ықпалында айтылып, шынайылықтан алшақтаған тұстары да байқалмай қалады. Сондықтан кейбір әңгімелерді оқи отырып, біржақты саясаттың, жалаң пролетариаттық өмір-салттың көріністері айқын көрініс береді.

Профессор А.Гапеевтің жетекшілігімен 1920 жылы Қарағандыға келген геологиялық-барлау экспедициясы туралы, ғалымның жеке қызметі жөнінде сол кезде көмір шахталарының бірінде жұмыс істеп жүрген Шәйт Асайыновтан 1956 жылы жазылып алынған мына әңгімеде жан-жақты сөз болады. «...Гапеев екі күндей тынықты. Ол кезде біздер қазған көмірімізді ауыл-ауылға таратып, тамаққа айырбастап отыратын едік. Қой сойып, қонақасы бердік. Қонақасыны қалай берді десейші? Біз оны былай бердік: бір көгалды жерде, ашық далада. Гапеев әйеліне айтып жатыр:

– Мұны қазақша ет дейді, – деп. Ол екі кісіге бөлек табақ жасап, бас тарттық. Нариман Ахметов түсіндіріп отыр:

– Сойылған малдың басы мал кімге арналып сойылса, соған беріледі, – деп. Сөйтсе, Гапеев қазақтың ол дәстүрімен ертерек таныс екен. Өйткені 1916 жылы Екібастұзда болып қайтқан екен. «Жақсыда жаттық жоқ» деген ғой. Сол күннен бастап-ақ үйреншікті адамымыздай болып кетті.

Содан Гапеев бір жаз бойы болды. Бұрынғы ескі шахталарды аралады. Біршеті Майқұдық, Соқырөзені, Соранға дейін, осы Қарағандыны түгел тексерді ғой. Мен және Жүніс дейтін кісі бар екеуміз алғашқы күннен бастап қашан Қарағандыдан қайтқанынша Гапеевтің қарауында жұмыс істедік. Бірақ қазір бізді ұмытып та қалғаншығар...

Бір күні бір қызық уақиға болды. Қарағандыдан ұзай бердік. Жаңбырсыз, бұлтсыз күндері жеткен жерімізге түней де салып жүрдік. Оған ішімнен ренжіп те жүрдім.

Бір күні күндіз атып алған бес-алты үйректі асып жеп, Соқыр өзенінің бойында жатып қалдық. Гапеевтің қасында жүретін Виктор деген жігіт бар еді. Таңертең бәріміз де тұрдық. Гапеев те тұрған. Ал әлгі Виктор ұйықтап жатқан-ды. Бір кезде «түр!» деп оның үстіндегі көрпесін біреу жұлып алды. Дәл бауырында от орнындай болып иіріліп бір қарашұбар жылан жатыр. Гапеевтің зәресі ұшып кетті. Виктор әлі ұйықтап жатыр. Оны оятсақ, қозғалып кетуі мүмкін. Байқамай жыланға соқтықса, жылан шағып алуы мүмкін. Сондықтан бір адам қолынан, бір адам аяғынан сүйреп ала қаштық. Төсек қозғалғанда жылан басын ортасынан шығарып, қайқайтып ала қойды. Виктордың зәресінің кеткені-ай! Сонан кейін далаға сирек қонатын болдық-ау! Сол жылы күзгі суық түсе қайыра қайтып кетті. Содан кейін қайтып оралған емес. Кісі-ақ еді!» [2].

Бүгінгі күнге жеткен ауызекі әңгімелерде белгілі бір тарихи оқиғалар сенімді, әрі қарапайым тілмен баяндалатыны аңғарылады. Көбінесе, айтушы өзінің басынан кешірген жайттарды, тарихи оқиғаларды, болмаса жеке басы қарым-қатынаста болған адамның көрген, білген, тіпті, оқиға кейіпкерінің аузынан естіген әңгімелерді сөз етеді. Әсіресе, халықтың басынан өткен ауыртпалықты сәттерді, қанды оқиғаларды, отаршылдарға қарсы күрестерді, ел басшыларының, батырлардың, тарихи тұлғалардың ерлік, азаматтық істерін бейнелетін деректік мазмұны басым әңгімелер көптеп кездеседі. Мысалы, Орталық ғылыми кітапханадағы есімі белгісіз сарбаз жеткізген «1916 жылғы Ақмола уезі, Сарыарқа болысындағы көтеріліс» атты ауызекі әңгімеде қарусыз ел адамдарының мұздай қаруланған патша әскерлеріне қарсы көтеріліс шынайы баяндалады. Дәлел үшін әңгімеден қысқаша үзінділер келтіруге болады.

«...Ізін суытпай 1916 жылғы 25 июльде «Қазақтан қара жұмысқа кісі берсін!» деген бұйрық жетіп келді.

Елдің жүрегі енді аузынан шықты, «салдат сұраған екен» деп шошыды. Болыстар бұйрықты орындағанын тәуір көрді. Ел бермегенін көздеді. Көзқарасы бұзылды, болыстар ұлықтығын істей бастады, оған ел көпшілігі көнбеді. Жанжал болды, болыс, тілмаш, ауылынайлардың қағазын, мөрін тартып алды, кісі, тізім бермейтіндікке бекіді, «Қарсы тұрамыз, қасықтай қанымыз қалғанша патшаның, төрелердің әділсіздігіне көнбейміз!» деген бірлікті күшейтті. Бұрынғы ру араздық қалып, мейілінше бауырмал болды. ...Қысқасы, соғысуға бетті түзеді, арабастық сайлап, ретпен соған бағынды. Осы күнгі Сарыарқа болысы (ескіше Көнек, Қарағаш) деген елден екі мыңдай кісі әскерлік сабына тізілді. Басқа жақтан өзі тіленіп келген де бар. Бәрі үш мыңнан артық кісі болды. Сентәбр айының іші, Аймысық деген таудың бауырында көп қосын шеру тартып жатты.

Қолдарындағы қаруы, машина темірінен ұсталарға соққызған айбалта, найза, кейбіреулерінде бытыралы мылтық, қынапсыз ескі қылыш, киімдері: кигізден істелген көнек (ескі батырлардың сауытындай); бастарында: төбесі жіңішке, ұзындығы екі қарыс, сайларын қызылмен жүргізген құлақшын тәрізді қоқима бөрік, іштерінен шандыған арқан, кейбіреулері жіңішке шыбықтан шарбақ тоқып киген (бұлардың бәрі оқ өтпестің амалы). Бұл уақытта осы күнгі Қорғалжың болысы (Тінәлі деген ел) бір пристопты Рақымжан деген азаматтың басшылығымен өлтірген. Содан 300 салдат шыққан хабар келген.

...Бірталай қазақтан ұстаған тұтқындары бар 200 салдаттың келіп қалғанын білді, алдынан қазақ әскері қарсы шығып, енді соғыс болды. Орыста мылтық бар деген қазақтың есінде жоқ, өшігіп отырған көңілмен көкбар тартқан адамдай қаптап атты қойды. Тоғыз атты салдаты бар, өңгесі арбада, аттылар арбаның екі жағына кезек шыға састы. Қазақтар таяна бергенде арбаның қазақ жағына шығып алып, аттан түсе қалып мылтықты қардай жаудырды. Жаяулары да атып жатыр, мылтықтың оғы бұршақтай түсіп, түтіні тұмандай болды. Әлі қазақ қайтқан жоқ, алдымен Әбділда Бекұлы деген бір азамат жетіп барып, найзаны сала бергенде, өкпеден тиген көп оқтың күшімен қалпақтай ұшып түсті. Онымен қоса апыр-топыр қазақтан құлап-құлап қалды, кісі қалып, ат ойнақтап шығып жатыр, ат жығылып, кісі мінгесіп жүр, салдаттар маңына жолатпады. Қазақ әскері кейін серпілді.

Санап келгенде өлген атта есеп жоқ, жиырмаға жуық кісі өліпті. Бұрынғы ойдай болмады, әскердің көбі жасырынып қашып жатыр, бастықтары айқайлап тоқтатып жүр. Енді колтықтаспады, алыстан қоршап жүріп алды, әйтеуір, орысты жүргізбеді. Орыс та сасайын деді. Қысқасы, осымен шөлге екі күн қамады. Үшінші күні артынан 500 салдат ел шетіне келіп қалды деген хабар келді. Енді әлінің келмейтінін білді ел, мұнымен өз бетімен қоя беріп, әскер тарап, елді көшіріп Шуға қарай қашуға бет түзеді. Бір күн, бір түн тоқтамай көшіп «Ескене» деген жерге барғанда, кейінгі 500 салдаттың алды қуып жетті. Соғысарлық шама жоқ, әскер тараған, ел қашып құтыла алмады. Сол жерге қонды. Атқа мінер ел адамдары қашып, қатын-бала, шалдар қалды. Орыс түгел жетіп, қалған елді түгел тұтқын қылды.

...Кез-келген қазақ баласының қоянша секіріп өліп жатқанының саны жоқ. Ел малдан, жаннан безді, әке баладан айырылды, қашқаны аң болды, қашпағаны мылтық пен қылыштың жүзінде қор болды. Ел адамдары «Қиямет осы!» десті. Қалған ел қарады, жүзін берді. Хан болдың деп елдің бас көтерерін (Алсын, Оспан тағы бірнешелерін) тұтқын қылып, Ақмоланың қаласына алып кетті» [3].

Бұл – 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің бір ғана көрінісі. Ал шаң басып, сарғайған қолжазбалар қаншама тарихи оқиғаларды, деректерді жасырып жатыр. Ол жағы көптеген зерттеушілерге беймәлім.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың бас кезінде өткен тарихи оқиғалар мен танымал тұлғаларға байланысты туындаған ауызекі әңгімелерде 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістен өзге халықтың басынан өткен қилы-қилы кезеңдер, ауыр трагедиялық жағдайлар, ел тағдырына жауапты белгілі қайраткерлердің көркем бейнелері айшықталады. Олардың қатарында ұлы Абай мен әкесі Құнанбайға, атасы Алшынбайға, маңайында Қиясбай, Көкбай, Базарәлі, Көкше, Мырзахан т.б., Абдрахман, Уәсила, Әубәкір, Ақат секілді туыстары жөніндегі, Балуан Шолақ, Қажымұқан, Ақан сері, Шорманның Мұсасы, Шоң, Саққұлақ билер жайындағы, атақты аңшы-мергендер, саяткерлер, күлдіргі-қулар, айтқыш-шешендер мен тапқырлар туралы әңгімелер бар. Солардың бір тобы – Абайдың әділ билігін, ақыл-парасатын, адамгершілік қасиеттерін ашып көрсететін туындылар. Солардың сапындағы мына әңгімені семейлік Қ. Хайроллаұлы 1947 жылы белгісіз айтушыдан жазып алған:

«... Бұл кезде Бибіш Абайдың қолында болған кездерінде Абай 34 жаста еді. Бұл 1879 жылдарында. Қайнағам Естемір Игембай баласы жылқысын бақты, күйеуім Шынтай қойын бақты. Мен үй шаруасына айналыстым. Жиыны – Абайдың өзімен, оның балаларының қолында 13 жыл болдым. Ең алғаш барғанымызда малымыз жоқ, қамқор адамның қарамағында барған едік. Он үш жылдың ішінде бізге 500 қой бітті. Мен Абайдың қолына барғанда 19 жаста едім. 32 жасымда өз еркіммен қайта көштім» [4].

Осы бір әңгіменің өзінде Абай мен оның ұрпақтарының әділдігін, кісі ақысына қиянат жасамаған адалдығын, әлсізді демеп отыратын жомарттығын көруге болады. Бұл Кеңес кезеңіне дейінгі қазақы қоғамдағы қожайын мен қызметшінің, жалшы-малшының арасында қалыптасқан қарама-қайшылықтың (оппозициялық пиғылдың – Т.Ә.) Абайдың азаматтық ұстанымдарынан сырт екендігін білдіреді. Абай талғамы бойынша әр адамның маңдай терімен келген еңбегі адал бағалауы тиіс.

Біз бұл ретте бірер тарихи ауызекі әңгімелерге ғана тоқталып өтуді мақсат тұттық. Себебі, халық прозасының өзге жанрларына қарағанда, тарихи мазмұндағы әңгімелердің деректілігі үлес-салмағы басым келеді. Сондықтан бұл жанрдың тарихилығын да түбегейлі түрде зерттеу қажет етіледі.

Түйіндеп айтқанда, осы шағын ғана шолу еңбектен бағзы замандардан бері атадан балаға ауызша тарап келген халықтың прозалық мұралары, әсіресе аңыздар мен ауызекі әңгімелер ұлттық тарихтың қайнар көздерінің бірі екендігіне көз жеткізгендей болдық. Оларда баяндалатын оқиғалар, көрсетіліп отыратын деректер, қайраткер тұлғалардың өмірі мен қызметіне қатысты мәліметтер – көркемдік қиялдың жемісі емес, керісінше, нақты тарихтың, дәлелді шындықтың нысанды белгісі ретінде аса құнды. Себебі бұл жанрларды қамтытын туындыларда реалды кейіпкерлердің аты-жөні, атқарған іс-әрекеттері, яғни тарихи бейнесі шынайы суреттеледі. Бұл аңыз-әңгімелерде көркем қиял мүлде болмайды деген біржақты тұжырым емес. Рас, қоспа, қиял кездеседі, бірақ миф, ертегі, хикая, хикаят жанрларындағыдай кең ауқымды қамтымайды. Мәселен, шежірелік аңыздарда қазақ халқының, оның бірлестіктерінің, ру-тайпаларының, төре-төлеңгіттері мен қожаларының ата-тегін көркем сөзбен баяндай отырып, ұлттың сан ғасырлық тарихнамасын, тұтас бір ұлттың өсу-өрбу жолдарын айқындап береді.

Күй аңыздарда дәстүрлі қазақ музыка өнерінің, жекелеген туындылардың шығу тарихын баяндау арқылы ұлттық руханияттың негізін қалаушы Қорқыттан кейінгі ұлы өнерпаздардың өмірі мен шығармашылығын, олардың әр кезеңдердегі мәдениетке қосқан үлесін айқындауға, сөйтіп, біртұтас мәдениетінің біртұтас тарихын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ал топонимдік аңыздардың да деректік сипаты, тарихи негіздері басым болып келетінін аңғаруға болады. Ұлы даланың әрбір тасы, тау мен ойы, сай-саласы, өзен-көлдері атауларының жеке-жеке шежіресі оларды қоныстанған ру-тайпалардың, қайраткерлер мен батыр-баһадүрлердің тарихымен тығыз байланыста өрбіп отыратындығы аңғарылды. Тарихи аңыздарға арқау болған ұлт-азаттық идеясы қашанда елдің еркіндігі мен бостандығын, ерік-жігерін, ерен ерлігін ту етіп, тәуеліздік ұстанымдарын сан ұрпақтың санасына сіңіріп келді. Ел басына күн туған сын сәттерде аңыз әңгімелер әр азаматтың жүрегіне асқақ рухтың ұрығын септі, отансүйгіштік сезімін оятты. Ауызекі әңгімелердің оқиғаларын айтушы өзінің басынан кешіріп, болмаса оған қатысты кейіпкердің аузынан есту арқылы баяндайтындықтан,

аңыздарға карағанда бұл жанрлардағы туындылардың деректілігі басым болып келетіндігіне көз жеткізілді.

Ұзақ жылдар бойы бабалардан аманат болып жетіп, елдің сирек қорларында жатып қалған араб әліпбиінің шағатай, қадім, төте жазуларда хатқа түскен бұл жәдігерлер толық жарияланбағандықтан, бүгінге дейін олардың зерттелуі де кемшін болып келді. Сондықтан зерттеушілерге де, жалпы оқырмандарға да қолжазба мәтіндермен танысудың мүмкіндігі аз болды. М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты дайындаған «Бабалар сөзі» жүз томдық сериясы (2004-2013) осы олқылықтардың орнын толтырып, бірегей топтаманың 80-89-томдары аталған жанрларды қамтыды. Сөйтіп, қазіргі буын мен кейінгі «Мәңгі ел» азаматтарының қазақ халқының өткен тарихы мен мәдениетін, салт-дәстүрін, фольклорын кең ауқымда оқып-тануына, құрмет көрсетуіне, отансүйгіштік рухта тәрбиеленуіне мүмкіндіктер туғызды. Бұл үрдіс халық әдебиетінің негізінде ұлттық тарихты толықтырып, жаңаша жазуға зор ықпалын тигізеді деген ойдамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер

Әуесбаева П. Алғы сөз //Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Астана: «Фолиант», 2013. Т. 96: Ауызекі әңгімелер. – 432 б.

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты. Қолжазба қоры. 432-бума.

Орталық Ғылыми кітапхана. 1022-бума.

Орталық Ғылыми кітапхана. 629-бума, 10-дәп.

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ – ИСТОЧНИК ИСТОРИИ НАРОДА

Т.К. Албеков

к.филол.н., руководитель научно-инновационного отдела «Рукописи и текстология»

Институт литературы и искусства им.М.О.Ауэзова, г.Алматы, Казахстан

Алматы, Казахстан, email: tokhtar58@mail.ru

В начале исследования речь идет о составе устных рассказов, о взаимосвязях народной прозы с другими жанрами, ареале распространения, научные характеристики, отношение к подлинным историческим событиям, и их роли в формировании источниковой основы жизнедеятельности исторических личностей. В научный оборот впервые вводятся малоизвестные до настоящего времени сюжеты устных рассказов, охватывающих исторические события досоветского и нового времени. Поскольку формат исследования носит ограниченный характер, в его основу легли трагические моменты восстания на Карагандинском угольном бассейне, повествования о судьбах людей, погибших в период восстания 1916 года, некоторые исторические сведения из биографии Абая, характеризующие его гуманистическую сущность.

Ключевые слова: фольклор, национально-освободительный, устные рассказы, исторические личности, устная история, сюжет

ORAL STORIES - THE SOURCE OF HISTORY OF PEOPLE

T.K. Albekov

Cand. Sci. (Philology), head of scientific-innovation department "Manuscript and textual criticism»

M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan, email: tokhtar58@mail.ru

At the beginning of the research, there is the discussion of the composition of the oral stories, the interaction between the folk prose and other genres, the area of spread, scientific characteristics, attitudes to real historical events, and their role in formulation of the source basis of vital activity of historical personalities. For the first time the little-known plots of the oral stories covering the historical events of the pre-Soviet and modern times have been introduced into scientific circulation, and since the format of research is limited, it was based on the tragic moments of the uprising in the Karaganda coal basin, the narrative about the fate of people who died during the uprising of 1916, some historical information from the biography of Abay, characterizing his humanistic essence.

Key words: folklore, national liberation, oral stories, historical personalities, oral story, plot

Редакцияға 13.02.2019 қабылданды.